Jonathan Sacks in het leerhuis
(Lezing Appél Kerk & Israël 18-05-2026)
Als we spreken over Jonathan Sacks in het leerhuis dan bedoel ik daarmee in het christelijke leerhuis. We hebben het dan over vorming en toerustingsactiviteiten in de kerk die we in de loop van de jaren ’70 - ‘80 van de vorige eeuw zagen groeien en bloeien. Het Jodendom als inspiratiebron was enorm in opkomst. Denk maar eens aan de vele publicaties die verschenen. Als we hier met elkaar een rijtje literatuur op zouden sommen dan zou dat een behoorlijk boekenkastvulling blijken. Als ik ieder jaar tijdens de rommelmarkt van de Laarkerk in Zuidlaren zit te neuzen tussen de honderden aangeleverde boeken voor de verkoop dan zit daar af en toe nog zo’n boekje tussen van bijvoorbeeld Pinchas Lapide, rabbijn de Vries, een enkele keer Shalom Ben Chorin, David Flusser, enz. Ik noem slechts een paar namen.
Deze avonden werden mede door de daar vaak besproken publicaties van joodse auteurs en de opkomst van de Kerk & Israël werkgroepen, vaak leerhuisavonden genoemd. Dit mede geïnspireerd door het ‘beth ha-midrasj’ in de joodse gemeente.

Ik citeer Gert van Klinken in ‘Gereformeerde opvattingen over joden en jodendom 1910-1965’ in ‘Een kerk op zoek naar Israël’: ‘Wie zich verdiept in de gereformeerde (ik ben oorspronkelijk van gereformeerde huize) meningsvorm over het jodendom in de jaren vijftig en zestig, wordt getroffen door de toenemende frequentie van het woord ‘bezinning’. Later valt op dat de gereformeerden zich gingen openstellen voor het joodse zelfverstaan en voor het joodse verstaan van de bijbelse waarheid. En dat gold niet alleen de gereformeerden. Er kwam hernieuwde aandacht voor het bijbelse getuigenis zelf, waarvan de joodse wortels steeds duidelijker zouden blijken.’[1]

In die tweede helft van de vorige eeuw werd in vele gemeenten een werkgroep Kerk & Israël opgericht. Ook iedere Classis had nog een Classicale Werkgroep Kerk & Israël.
De bezinning zette door. Vele publicaties volgden ter bespreking in de gemeente, van deputaten zoals Willem Zuidema, C.B. Bavinck, Cees Den Heijer, enz. En wie kent niet de series uit die tijd: ‘Verkenning en Bezinning’, ‘Ter Herkenning’ en later Tenachon. Overigens tot op de dag vandaag gratis te raadplegen op de site ‘joods-christelijke dialoog.nl’.

Op de Theologische Universiteit Kampen werd ik vanaf het begin van de studie geconfronteerd met aandacht voor het Jodendom. Was het niet via kerkgeschiedenis middels Jaap van Gelderen zl. en later natuurlijk via de colleges Judaïca van Joke Scheepstra. Maar ook in andere vakken kwam het

[1] G.J. van Klinken, Gereformeerde opvattingen over joden en jodendom 1910-1965 in H.L. van Stegeren-Keizer e.a., Een kerk op zoek naar Israël, Geschiedenis van het deputaatschap voor ‘Kerk en Israël’ van de Gereformeerde Kerken in Nederland 1875-1995, Kok-Kampen, 1995, 185vv.

Jodendom aan de orde. Natuurlijk bij dr. Cees Den Heijer, bij N.T. Maar ook bij dr. René van Riessen, bij Filosofie bijvoorbeeld.

Vanuit de Burgwalkerk begonnen wij met een aantal studenten een leerhuis en we bestudeerden en bespraken vele zaken rond het Jodendom. We nodigden rabbijn prof. dr. Yehuda Aschkenasy uit en vele anderen.
Na een lezing van hem was er ook gelegenheid om vragen te stellen en een keurige dame in een donker mantelpakje stond op en vroeg iets over Jezus. Yehuda Aschkenasy hoorde haar aan en vroeg haar of ze geloofde dat hij terugkwam. De dame knikte vol overgave. Yehuda Aschkenasy zei:' Dan heb ik een teleurstellende mededeling voor u; hij eet bij mij en niet bij u'.

Later kwam Simon Schoon naar Kampen en werd daar bijzonder hoogleraar joods-christelijke verhouding. Tijdens een van de eerste colleges was de gastdocent rabbijn Tzvi Marx en hij begon zijn college met de vraag te stellen: 'Kan ik hier vrijuit spreken?', 'Ben ik hier wel veilig?' Dat maakte diepe indruk op ons als studenten en langzaam leerden we ook wennen aan rabbijnen als gastdocenten. Vele joodse gastdocenten kwamen voorbij. We leerden volop verder met elkaar. Een grote hoeveelheid literatuur volgde, niet alleen van de joodse en christelijke auteurs maar natuurlijk ook van de Nederlandse pioniers in de Kerk & Israël organisaties van de verschillende kerken. Gelukkig zijn er tot op de dag van vandaag auteurs die in hun kielzog ons nog steeds voorzien van belangrijke studies en ondersteunend materiaal op het gebied van de joods-christelijke dialoog.

Belang van Jonathan Sacks in het Leerhuis
Willen we het belang onder ogen krijgen van Jonathan Sacks in het Leerhuis van onze tijd dan moeten we m.i. eerst een korte terugblik geven van de joods-christelijke dialoog. Dat kan vandaag niet anders dan in vogelvlucht. Dat begrijpt u.

Tot aan de twintigste eeuw is er altijd wel contact geweest tussen jodendom en christendom, maar van een werkelijk 'gesprek' was geen sprake. Verschillende disputaties hebben plaatsgevonden, maar deze hadden als doel de superioriteit van het christendom over het jodendom te bewijzen. Gedurende de tijd van het Humanisme vindt een soort Hebreeuws Reveil plaats. Maar ook hier zien we dat het in de leer gaan van christelijke theologen bij rabbijnen, om bijvoorbeeld het Hebreeuws van de Bijbel te leren, uiteindelijk als doel had deze theologen op te leiden om vervolgens hiermee de joden te kunnen overtuigen dat het in het Oude Testament ging om de vooraankondiging van Jezus Christus.
'Het ging dus om een negatieve vorm van belangstelling voor het na-bijbelse Israël. Een negatieve belangstelling die tot uiting kwam in nog een tweetal beweegredenen om contact met de wereld der rabbijnen te zoeken. De eerste

was de polemiek met de synagoge. De tweede drijfveer, onmiddellijk daarbij aansluitend, was de wil om joden tot het christelijke geloof te bekeren'.[2]
De grootste verandering in de verhouding van de kerk t.o.v. het jodendom is veroorzaakt door de Shoah en de stichting van de staat Israël in 1948. Dit leidde tot een grondige verschuiving van de joods-christelijke verhouding. Christenen in N-Amerika en Europa begonnen na de Tweede Wereldoorlog anders te denken over hun verhouding tot het jodendom en hun verantwoordelijkheid voor Israël. Langzaam werd men zich bewust van het medeverantwoordelijk zijn voor de moord op zes miljoen joden en men probeerde te begrijpen wat er was gebeurd. Aan zowel joodse als ook christelijke zijde kwam de discussie op gang hoe de christelijke theologie 'Auschwitz' mede mogelijk had gemaakt.[3]
De Shoah en de stichting van de staat Israël confronteerde christenen met diepe theologische vragen. Een belangrijke stap werd genomen door de ' first General Assambly of the World Council of Churches' (WCC) in Amsterdam 1948.
Na deze bijeenkomst van de Wereldraad van Kerken volgden er meer soortgelijke ontmoetingen tussen joden en christenen. De meeste van deze gesprekken tussen joden en christenen vinden, tot op de dag van vandaag, echter vooral op 'hoog niveau' plaats.
Bovendien lijkt het gesprek tussen joden en christenen nog steeds grotendeels door een christelijke agenda bepaald te worden. Dit is op zich niet verbazingwekkend. Immers christenen hebben meer behoefte en belang bij het joods-christelijke gesprek. De christelijke godsdienst is voortgekomen uit het jodendom. Christelijke identiteit heeft belang bij de joods-christelijke verhouding; christelijke identiteit kan niet zonder.
Het gesprek tussen joden en christenen is niet zo eenvoudig te voeren omdat beide groepen vaak een totaal andere taal en andere taalvelden gebruiken. Bij christenen die zich bezighouden met de joods-christelijke verhouding is af en toe ook een soort ongeduld te bemerken. Ongeduld t.a.v. de volledige wederkerigheid in de joods-christelijke verhouding.
Er zijn echter heel wat geëngageerde joodse voortrekkers in de dialoog, terwijl in het geheel van de christenheid je kunt afvragen in hoeverre er werkelijk sprake is in de vernieuwing van de joods-christelijke verhouding.[4] Tijdens mijn assistentschap van Simon Schoon zei hij een keer tegen mij: 'Jelle de joods-christelijke dialoog is een zaak van de lange adem.'

Maar, in de loop van de jaren is er ontwikkeling. Daarom wil ik drie belangrijke personen memoreren die van grote invloed zijn geweest op de joodse houding t.a.v. de joods-christelijke dialoog.

Joodse houding t.a.v. de joods-christelijke dialoog

[2] Rudolf Boon, *Hebreeuws Reveil, Wat bracht christen-theologen rond 1500 in de leerschool der rabbijnen?* Kampen 1983, 74.
[3] Vgl. H. Jansen, *Christelijke theologie na Auschwitz, Deel 1 Theologische en kerkelijke wortels van het antisemitisme*, 's-Gravenhage 1981; H. Jansen, *Christelijke theologie na Auschwitz, Deel 2 Nieuwtestamentische wortels van het antisemitisme, A1 Diagnose en therapie in geschriften van Joden en christenen*, Band I en II, 's-Gravenhage 1985; H. Jansen, *Christelijke oorsprong van racistische Jodenhaat, Een vergelijkend onderzoek*, Kampen 1995; E. Berkovits, *Faith after the Holocaust*, New York 1973.
[4] Simon Schoon, *Onopgeefbaar verbonden? Over de verhouding tussen de kerk en het volk van Israël*, Kamper Oraties 8, Inaugurele rede Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken in Nederland te Kampen, Kampen 1996, 25. Zie ook *Unaufgebbar verbunden? Über das Verhältnis zwischen der Kirche und dem Volk Israel*, in: *Kirche und Israel*, 1998/2, 128-137.

Joseph Baer Soloveitchik (1903-1993)
Lange tijd werd binnen het jodendom de visie van Soloveitchik gevolgd. Het artikel 'Confrontation'[5] schreef Soloveitchik in 1964 als afwijzing op het verzoek om als waarnemer bij het Tweede Vaticaanse Concilie aanwezig te zijn. In een eerder stadium van dit Concilie (1961-1965) werden toonaangevende joodse denkers als adviseurs uitgenodigd. Voor Soloveitchik was de uitnodiging een aanleiding om zich te bezinnen over de joods-christelijke verhouding. Voor veel joden geldt en gold het artikel als uitgangspunt voor de ontmoeting met christenen. Het artikel is vooral bekend geworden vanwege het tweede deel waarin een visie op de basis van en de grenzen aan de dialoog tussen joden en christenen weergegeven wordt. De in het artikel verwoorde mening van Soloveitchik komt er in het kort op neer, dat er wel contacten tussen joden en christen kunnen zijn, maar dat deze slechts kunnen handelen over ethische, sociale en maatschappelijke vraagstukken en niet over het uitwisselen van gedachten op theologisch gebied. Soloveitchik is van mening dat de kern van religieuze identiteit in essentie niet communiceerbaar is, zeker niet met leden van een andere geloofsgemeenschap. Binnen de orthodoxie is hevig gediscussieerd over deze visie van Soloveitchik. Voor een groot deel van de joodse gemeenschap gold de visie lange tijd als uitgangspunt en gezaghebbend.

Naast deze lang-bepalende visie van Soloveitchik, bestaan er ook afwijkende visies. Ik noem twee mensen: David Hartman en Irving Greenberg.

David Hartman (1931-2013)
Het denken en werk van David Hartman ligt in het verlengde van zijn leermeester Soloveitchik.
In de steeds terugkerende rubriek 'Contemporary Religious Life and Thought in Israel' van het tijdschrift Immanuel, komen we met een zekere regelmaat artikelen van David Hartman tegen. In Immanuel 6 publiceerde Hartman het artikel *Jews and Christians in the World of tomorrow*.[6] Hartman bespeurt een gevoel van noodzaak en hoop bij de mogelijkheid van een ontmoeting tussen joden en christenen. Hartman hoopt op ruimte in de toekomst van de dialoog voor zowel de gemeenschappelijkheden als ook de verschillen. Zijn reflecties op dit onderwerp verdeelt hij in drie delen: 1. een poging om de gemeenschappelijke spirituele ervaringen te definiëren; 2. de fusie van 'Athene' en 'Sinaï'; 3. aangeven hoe in de toekomst joden en christenen de moderne wereld tegemoet kunnen treden, en de uitdagingen die de wereld hen presenteert.

Irving Greenberg (1933)
Irving Greenberg is een van de invloedrijkste moderne joodse denkers op het gebied van de joods-christelijke dialoog. Als orthodox rabbijn, historicus en theoloog probeerde hij na de twintigste eeuw - en vooral na de Shoah - een

[5] Joseph B. Soloveitchik, *Confrontation*, in: *Tradition*, 6/2, 1964, 5-29.
[6] David Hartman, *Jews and Christians in the World of tomorrow*, in: Immanuel 6 (1976), p. 70-81.

nieuwe relatie tussen joden en christenen mogelijk te maken. Zijn werk draait om de vraag hoe twee tradities met een lange geschiedenis van conflict toch in wederzijds respect kunnen samenleven.

De joods-christelijke dialoog
Greenberg zag de relatie tussen joden en christenen niet als een strijd om religieuze waarheid, maar als een partnerschap. Hij verzette zich tegen het idee dat één religie de andere zou vervangen. In plaats daarvan stelde hij dat beide verbonden zijn met G'd en ieder een eigen roeping hebben.
Een kernpunt in zijn denken is het concept van 'verbond' (covenant). Volgens Greenberg blijft het verbond tussen G'd en het joodse volk geldig. Daarmee wees hij de klassieke christelijke vervangingstheologie af. Hij benadrukte dat christenen en joden veel gemeenschappelijk hebben: geloof in één G'd; de morele betekenis van de Bijbel; menselijke waardigheid; verantwoordelijkheid voor gerechtigheid en vrede. Tegelijkertijd vond hij dat verschillen niet verborgen hoeven te worden. Werkelijke dialoog betekent volgens Greenberg niet dat religies hetzelfde worden, maar dat zij elkaar serieus nemen zonder de ander te willen bekeren.

Kritiek en debat
Niet iedereen binnen het orthodoxe jodendom was het met Greenberg eens. Sommige rabbijnen vonden dat hij te open stond voor christelijke ideeën. Anderen waren bang dat intensieve dialoog de unieke identiteit van het jodendom zou verzwakken.
Ook binnen christelijke kring riep zijn afwijzing van bekering vragen op. Greenberg stelde daartegenover dat religieuze pluraliteit deel uitmaakt van G'ds plan voor de mensheid.

Betekenis vandaag
De ideeën van Greenberg blijven belangrijk in een tijd waarin religieuze samenwerking vaak onder druk staat. Zijn denken heeft bijgedragen aan betere relaties tussen joden en christenen; interreligieuze samenwerking; reflectie op religie na de Shoah; discussies over pluralisme en tolerantie.
Door zijn werk werd de joods-christelijke dialoog niet alleen een academisch onderwerp, maar ook een morele opdracht: leren samenleven zonder de eigen identiteit te verliezen.

Voordat ik nu met u ga kijken naar Jonathan Sacks in het Leerhuis, wil ik nog één document kort met u bespreken wat van invloed is op de joods-christelijke dialoog.

Dabru Emet (2000)
De betekenis van Dabru Emet voor de joods-christelijke dialoog

Dabru Emet[7] is een belangrijke verklaring binnen de moderne joods-christelijke dialoog. De titel zegt genoeg: 'Spreek de waarheid'. Het document verscheen in 2000 in de Verenigde Staten en werd opgesteld door een groep joodse geleerden en rabbijnen. Het doel was om opnieuw na te denken over de verhouding tussen joden en christenen na eeuwen van wantrouwen, vervolging en theologische conflicten.

Historische achtergrond
De verklaring moet worden begrepen tegen de achtergrond van de twintigste eeuw, en vooral van de Shoah. Veel Joodse denkers vroegen zich af welke rol christelijke denkbeelden hadden gespeeld in het ontstaan van antisemitisme. Tegelijkertijd veranderde binnen veel kerken de houding tegenover het jodendom. Een belangrijk moment daarin was, zoals we hebben gezien, Nostra Aetate van de Rooms-Katholieke Kerk, waarin antisemitisme werd afgewezen en het jodendom positiever werd benaderd.
Dabru Emet kan worden gezien als een joods antwoord op deze veranderingen. Waar eerdere dialogen vaak vooral vanuit christelijke zijde kwamen, namen nu joodse geleerden zelf het initiatief om de relatie opnieuw te definiëren.

De inhoud van Dabru Emet
De verklaring bestaat uit acht stellingen over de relatie tussen joden en christenen. Een centrale gedachte is dat beide religies dezelfde G'd aanbidden en geworteld zijn in de Hebreeuwse Bijbel. Ook benadrukt het document dat christendom en jodendom belangrijke morele waarden delen, zoals gerechtigheid, vrede en menselijke waardigheid.
Daarnaast erkent Dabru Emet dat het christendom niet alleen een vijand van het jodendom is geweest, maar ook een religie die miljoenen mensen heeft geholpen een relatie met G'd te ontwikkelen. Dat laatste was een opvallende en vernieuwende uitspraak vanuit joodse zijde.
Tegelijkertijd ontkent het document de verschillen niet. Het stelt duidelijk dat joden en christenen G'd op verschillende manieren begrijpen en verschillende religieuze wegen volgen. De dialoog betekent dus geen vermenging van religies, maar wederzijds respect ondanks verschillen.

Betekenis voor de joods-christelijke dialoog
-Het document hielp om wantrouwen tussen joden en christenen verder af te bouwen. Na eeuwen van conflict bood het een basis voor respectvolle ontmoeting.
-Voor het eerst formuleerden Joodse geleerden collectief een positieve visie op het christendom. Daardoor werd de dialoog meer wederkerig in plaats van eenzijdig.

[7] Tikva Frymer-Kensky, University of Chicago, David Novak, University of Toronto Peter Ochs, University of Virginia Michael Signer, University of Notre Dame. Ik heb gebruik gemaakt van de Nederlandse vertaling door Council of Christians and Jews in the Netherlands, 2001. Kees Kaldenbach / Dick Pruiksma, OJEC.

-Dabru Emet moedigde zowel joden als christenen aan om opnieuw na te denken over hun eigen tradities en over de plaats van de ander daarin. Het document laat zien dat trouw blijven aan de eigen religie kan samengaan met openheid voor andere geloofsgemeenschappen.
-Niet alle joden waren positief over Dabru Emet. Sommige critici vonden dat het document te weinig aandacht gaf aan de lange geschiedenis van christelijke vervolging van joden. Anderen vonden dat het christendom te positief werd voorgesteld.
Ook onder christenen ontstond discussie over de vraag hoe ver de theologische toenadering kan gaan.
Toch wordt Dabru Emet algemeen beschouwd als een mijlpaal in de interreligieuze dialoog. Het document heeft veel gesprekken, gezamenlijke studies en samenwerkingen tussen joodse en christelijke gemeenschappen gestimuleerd.
-Dabru Emet heeft een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van de moderne joods-christelijke dialoog. Het document erkent zowel de gedeelde wortels als de blijvende verschillen tussen beide religies. Daarmee biedt het een model voor interreligieuze ontmoeting gebaseerd op eerlijkheid, respect en samenwerking. Juist daarom blijft Dabru Emet ook vandaag relevant in gesprekken over religie, identiteit en vrede tussen geloofsgemeenschappen.

Vanuit bovenstaande geschiedenis, de verschillende posities van Soloveitchik, Hartman en Greenberg en het document Dabru Emet, valt het een ander te herkennen in het werk van Jonathan Sacks in het leerhuis. Tevens zijn zo veel positieve en verrassende reacties van leerhuisgangers op het werk van Jonathan Sacks te herkennen en te plaatsen. Daarbij wil ik het volgende opmerken:

Jonathan Sacks in het Leerhuis
Ook eerder verschenen boeken van Jonathan Sacks zijn goed bruikbaar in het leerhuis. Toen de serie over de Thora in vijf delen[8] verscheen was Sacks eigenlijk al een bekende. Sinds de boeken: *Leven met verschil*, *Een gebroken wereld heel maken*, *Niet in Gods Naam*, *Moraal*, *Covenant en conversation* en *de Kracht van ideeën*, weten we dat het werk van Sacks staat voor een verrassende benadering van de actualiteit met de joodse traditie en filosofie als leidraad. Het werk van Sacks zet flink aan tot discussie en leren in het leerhuis. De inhoudelijke bijdrage van deze boeken bevindt zich steeds op het gebied van religie, filosofie, politiek en democratie.
Wat de vijfdelige serie over Thora bijzonder maakt is dat de Bijbel opengaat met het in de rabbijnse exegese gewortelde commentaar. Naast de grote lijnen wordt af en toe een afzonderlijke tekst uitgelicht.
Voor de leerhuisgangers is het een feest. Sacks is verrassend en kan vanwege zijn grote en brede kennis uit vele bronnen putten. Voor wie enigszins thuis zijn

[8] In de The Koren Shalem Humash, The Magerman Edition - Translation & Commentary by Rabbi Sacks together with Rashi & Onkelos, , Koren Pub, Jerusalem 2025 vinden we veel van wat Sacks in zijn vijfdelige serie beschreef terug als commentaar.

in rabbijnse exegese is het een feest van herkenning. Voor nieuwkomers is het even wennen wanneer hij aangeeft en laat zien dat rabbijnen het niet over alles eens zijn. Alsof dat in het christendom wel zo is.

Het is alsof Jonathan Sacks het lukt om iets toe te voegen wat in de christelijke traditie niet altijd lukt. Immers veel verhalen uit de Thora krijgen bij Sacks een verdiepen of verbreding wat christelijke exegeten niet altijd lukt. Veel reacties uit het leerhuis zijn die van verwondering. Soms alsof ze de verhalen voor het eerst lezen en nu beginnen te begrijpen waar ze over gaan.
De boeken van Jonathan Sacks spreken veel christenen aan vanwege de combinatie van joodse geleerdheid met een universele, morele boodschap. Hoewel hij vanuit de joodse traditie schreef, wordt zijn werk door veel christenen gelezen. Juist voor randkerkelijken helpt het werk van Sacks woorden te vinden voor actuele en moderne geloofsvragen. Zij ervaren zijn werk verdiepend en toegankelijk. Hij stelt gemeenschappelijke waarden centraal. Steeds weer lukt het hem om de bijbelse onderwerpen met onze moderne wereld en haar actualiteit te verbinden en om gedeelten uit de parasjasjot te koppelen aan de moderne tijd.
Vanuit zijn erudiete kennis brengt hij verschillende disciplines samen zoals psychologie, psychotherapie, sociologie en economie. Lezen van de Thora wordt zo uitnodigend en voert de lezer langzaam in de joodse spiritualiteit. Zijn commentaar laat zien dat het in de Thora gaat om een boodschap voor de hele wereld.
De boeken over de Thora zijn af en toe voor christenen ook confronterend. Hij laat de gemiddelde christen tussen de regels door zien hoe joden de Bijbel toch echt anders lezen. Hij doet dit niet veroordelend. Ook niet wanneer hij af en toe aantoont dat christenen iets verkeerd lezen. Sacks spreekt respectvol over christendom en legt de bijbelse verhalen uit op een manier die, diepgeworteld in de Hebreeuwse Bijbel, ook voor christenen verrijkend is.
Eén van de deelnemers van het Leerhuis in Zuidlaren reageerde met de opmerking: ‘Ik leer de Bijbel lezen zonder dogma’s.’
De joodse leeswijze die Sacks laat zien geeft inzicht in de gelaagdheid van teksten. Zo’n leeswijze kan voor christenen verrassend bevrijdend zijn.
Ik hoorde een leerhuisdeelnemer zeggen: ‘ik was afgehaakt maar wordt nu opnieuw nieuwsgierig. Voor het eerst krijg ik het gevoel dat de Bijbel met mijn leven en wereld te maken heeft.’ Veel christenen en randkerkelijken ervaren dat niet in theologie en prediking.

Het blijft opvallend dat Sacks in deze vijf boeken amper of niet in gesprek gaat met de historische kritiek of literaire kritiek. Op het pastores leerhuis in Zuidlaren klinkt dat af en toe, want, kritiek is er ook. Immers, hier wordt de Thora gelezen met de bril van de Talmoed op. Wat ik dan weer grappig vind is dat zo’n Pastores Leerhuis, waar alle, met Historische en Literaire kritiek opgeleide predikanten, zich laven aan deze joodse manier van exegese. Deze sprekers en prekers over de eerste vijf bijbelboeken maken dan ook vruchtbaar

gebruik van Sacks' oeuvre. Deze verrijking voor de christelijke theologie en prediking met joodse exegese en daardoor grote wijsheid en diepe humaniteit, hebben we onder andere te danken aan Jonathan Sacks.

Ds. Jelle van Slooten